

Sękowski, Kazimierz

Statuty krakowskiego cechu konwisarzy i ludwisarzy z roku 1412 i 1512 jako źródło do historii techniki

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 29/2, 399-430

1984

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MATERIAŁY DO DZIEJÓW NAUKI I TECHNIKI

KAZIMIERZ SĘKOWSKI

(Kraków)

STATUTY KRAKOWSKIEGO CECHU KONWISARZY I LUDWISARZY Z ROKU 1412 I 1512 JAKO ŹRÓDŁO DO HISTORII TECHNIKI

KRAKOWSKI CECH KONWISARZY I LUDWISARZY

Warunkiem powstania cechu była wystarczająca liczba rzemieślników danego zawodu. Przy nie wystarczającej ich liczbie tworzyły się cechy zbiorcze, które grupowały rzemieślników pokrewnych zawodów¹. Takim cechem zbiorczym był powstały w XIV w. krakowski cech paśników, konwisarzy, ludwisarzy i mosiężników.

Paśnicy (*cingulatores, gürtler*) byli to rzemieślnicy zajmujący się wyrobem ozdobnych metalowych pasów, początkowo rycerskich, noszonych do zbroi, a później noszonych także do bogatych strojów. Ze względu na stosowanie przez paśników złotych i srebrnych ozdób do pasów byli oni także bliscy złotnikom².

Konwisarze (*cantrifusores, cantrifices, cannarum fusores, stannifusores, cannegisser*) zajmowali się wykonywaniem różnego rodzaju naczyń z cyny, a także z brązu, metodą odlewania oraz wykuwania i ozdabiania ich grawerunkiem. Umiejętność odlewania powodowała, że niekiedy wykonywali oni także większe przedmioty z brązu, w tym także dzwony.

Ludwisarze (*cuprifusores, ruffifusores, fusores campanorum, rotgisser*) byli to rzemieślnicy wykonujący drobne i większe odlewy z brązu np. dzwony, posągi, płyty epitafijne, detale architektoniczne, a także lufy dział. Ludwisarz specjalizujący się w odlewaniu luf działowych i znaj-

¹ Obszerniej F. Kiryk: *Cechowe rzemiosło metalowe. Zarys dziejów do 1939 r.* Kraków—Warszawa 1971 s. 19—44.

² J. Ptaśnik: *Cracovia artificum 1300—1500.* Kraków 1917 s. 1* (podwójna paginacja): „Wiemy np., że wielokrotnie starsi cechu złotników, Polski Marcin lub Jan Pfert w innych latach przewodzą cechowi paśników (r. 1440, 1445, 1458)”.

dujący się na służbie królewskiej określany był także terminem bombardarius, tormentarius lub pixidarius. To ostatnie określenie stosowano też do rusznikarzy.

Mosięźnicy (aurichalcariores, orichalci, messingsloer) zajmowali się wytwarzaniem mosiądzu i wyrobem takich przedmiotów jak mosiężne dzbany, miednice, kociołki itp. Ówczesna technologia sporządzania mosiądzu polegała na wyżarzaniu miedzi w ośrodku zawierającym sproszkowaną rudę cynku. W wyniku dyfuzji cynku do miedzi tworzył się mosiądz. Zbliżoną do mosięźników specjalność zawodową reprezentowali miedziennicy (cuprifabri, copersmiede, beckinsloer). Byli to rzemieślnicy zajmujący się wytwarzaniem przedmiotów użytkowych z blachy miedzianej przez wykuvanie.

Można przypuszczać, że rzemieślnicy wymienionych zawodów działali w Krakowie dawniej niż podają zachowane zapiski. Pierwszy zapis dotyczący paśnika pochodzi z 1316 r.³ W tymże roku źródła wymieniają miedziennika⁴. Notatka z 1320 r. dotyczy ludwisarza⁵. Z 1367 r. zachowała się zapiska dotycząca odlewnika bez podania specjalności⁶. Pierwsza notatka dotycząca konwisarza pochodzi z 1370 r.⁷ Zapiska z 1392 r. podaje nazwiska czterech konwisarzy bez jakiegokolwiek kontekstu⁸. Można domniemywać, że łączy się ona z próbą tworzenia cechu. Zachowane akta wymieniają po raz pierwszy nazwiska starszych mistrzów cechowych cechu paśników w 1398 r.⁹ i od tego czasu zapisy takie występują systematycznie każdego roku. W tablicy 1 podano wykaz starszych cechowych cechu łącznego paśników¹⁰, konwisarzy, ludwisarzy

³ Tamże l.p. dokumentu 4: „Item in predicta 6 f. (a.D. 1316) Leo velator Rychuino cingulatori in platea s. Johannis intergram aream resignavit, que fuerant quondam Pauli cum lacte”.

⁴ Tamże l.p. dokumentu 5: „Item dominus dux per Busislaum Philippo de Sandomiria pelifici tria quartalia terre mandavit resignare in platea Slavcoviensi sed edificia ad Nicolaum cupirsmit dictum spectare dinoscuntur”.

⁵ Tamże l.p. dokumentu 10: „Item — Mathias pistor unum quartale et dimidium Johanni Fusoni[s] campanorum et Nicolao sellatori resignavit, quod iacet prope ecclesiam s. Adalberti in Circulo”.

⁶ Tamże l.p. dokumentu 32: „Eodem anno (1367) in die beate Agnetis Nicolaus bornhawzer fusor proscriptus pro homicidio ex parte Iohannis Bochneri carpentarii”.

⁷ Tamże l.p. dokumentu 39: „Eodem anno (1370) f. 2 in crastino octave Epyphanie Domini Petrus servus Prwse textoris proscriptus pro vlnere camp. ex parte Nicolai servi Stephani cannarum fusoris”.

⁸ Tamże l.p. dokumentu 80: „Hec sunt nomina cantrifusorum: Hannus Preuse, Jacob Moegliczer, Heyncze kannyngisser, Niclos Pogere!”.

⁹ Tamże l.p. dokumentu 124: „Seniores cingulatorum: Kunicze Kreppil, Wolfhart”.

¹⁰ W 1420 r. paśnicy utworzyli własny cech. Od 1420 r. dane dotyczą cechu łącznego konwisarzy, ludwisarzy i mosięźników.

i mosiężników w latach 1398—1550 według danych J. Ptaśnika¹¹. W 1404 r. wymienieni są starsi mistrzowie cechowi osobno dla cechu konwisarzy i osobno dla cechu łącznego paśników, ludwisarzy i mosiężników. Przymuszczalnie w tym roku nastąpiła nieudana próba utworzenia oddzielnego cechu konwisarzy. W 1410 r. akta wymieniają dwukrotnie (w styczniu i w lipcu) starszych mistrzów cechowych, a równocześnie brak jest takich wykazów z 1409 r. Możliwe, że jeden z tych zapisów zanotowanych pod 1410 r. odnosi się do 1409 r. Analiza porównawcza oraz zarysowująca się prawidłowość struktury zawodowej zespołów starszych mistrzów cechowych pozwoliła ustalić specjalność zawodową poszczególnych mistrzów w przypadkach, gdy specjalność ta nie była wymieniona w źródłach. W latach 1399—1412 wybierano czterech starszych cechowych w tym dwóch paśników. W latach 1412—1420 wybierano pięciu starszych cechowych: dwóch paśników i po jednym konwisarzu, ludwisarzu i mosiężniku. W latach 1420—1450 w cechu konwisarzy i ludwisarzy wybierano trzech starszych cechowych: po jednym konwisarzu, ludwisarzu i mosiężniku. Po 1450 r. wybierano dwóch starszych cechowych: jednego konwisarza i naprzemian ludwisarza i mosiężnika. Z biegiem lat coraz rzadziej pojawia się mosiężnik wśród starszych cechowych. W latach 1451—1500 tylko dziewięć razy są wymienieni mosiężnicy. Zaciera się różnica pomiędzy specjalnością mosiężnika a ludwisarza i konwisarza¹². To zjawisko, oraz obserwowana w ubiegłych latach i respektowana nadal zasada utrzymania równowagi specjalności zawodowej wśród starszych cechowych, tłumaczy zmniejszenie się liczby do dwóch po 1450 r.

W latach 1399, 1403, 1406 wśród starszych cechowych występuje murarz. Przypadki przynależności do cechu rzemieślnika innego zawodu, a nawet wybór na starszego cechowego zdarzały się także w innych cechach¹³.

¹¹ J. Ptaśnik, dz. cyt. l.p. dokumentu: 124, 127, 130, 139, 147, 149, 153, 158, 167, 177, 182, 185, 193, 197, 201, 202, 206, 208, 213, 218, 226, 230, 237, 247, 252, 255, 261, 263, 270, 275, 282, 292, 302, 312, 321, 328, 330, 338, 350, 364, 375, 381, 391, 400, 403, 408, 411, 415, 419, 434, 449, 462, 472, 481, 492, 500, 507, 514, 520, 528, 531, 537, 543, 552, 558, 568, 574, 578, 587, 602, 613, 628, 636, 643, 658, 708, 725, 752, 785, 814, 843, 869, 889, 923, 968, 988, 1010, 1034, 1072, 1089, 1101, 1120, 1140, 1178, 1242, 1285, 1321, 1345. Tenże: *Cracovia, artificum 1501—1550*. Kraków 1936 l.p. dokumentu: 3, 23, 44, 69, 84, 108, 125, 138, 164, 190, 212, 237, 252, 276, 305, 619, 642, 655, 669, 696, 751, 785. Tenże: *Cracovia artificum 1501—1550*. Kraków 1937 l.p. dokumentu: 848, 893, 924, 964, 1001, 1026, 1077, 1215. Tenże: *Cracovia artificum 1501—1550*. Kraków 1948 l.p. dokumentu: 1256, 1261, 1263, 1269, 1271, 1276, 1280, 1282, 1284, 1291, 1408, 1452, 1466, 1478.

¹² Cech mosiężników reaktywowano w drugiej połowie XVIII w. W 1774 r. cech ten połączył się z cechem paśników. Patrz F. Kiryć, dz. cyt. s. 250.

¹³ J. Ptaśnik, dz. cyt. w poz. 2 s. 10, przypis: „[...] nieraz złotnik, malarz, snycerz lub murarz zostawał starszym w innym cechu np. sadelników, prasolów, kramarzy lub tandeciarzy”.

W pierwszych latach XVI w., kiedy nowelizowano statut cechu, nadal wybierani byli tylko dwaj starsi cechowi: konwisarz i ludwisarz. W latach 1530—1550 starszymi cechowymi są konwisarze. Równocześnie w dokumentach nie wymienia się już kilku zawodów w nazwie cechu, jak to było w ubiegłym wieku. Cech określany jest w aktach jako cech konwisarzy (*contrifusores*). Z perspektywy wieków jest chyba niemożliwe znaleźć granice zakresu działania konwisarzy i ludwisarzy, gdyż nawet współcześni mieli tu trudności, na co wskazują sformułowania zawarte w statucie cechu z 1512 r. Faktem jest, że konwisarze czasem odlewali dzwony, a nawet lufy dział. Należy przyjąć, że terminy: ludwisarz czy konwisarz nie określają oddzielnych zawodów, lecz specjalizację w ramach jednego zawodu i że wyraźnej granicy zakresu ich działania nigdy nie było.

Do wybitniejszych mistrzów cechowych w okresie od końca XIV w. do końca XVI w. należy zaliczyć kilku rzemieślników, a między innymi Jana Weigla z Nowej Wsi Spiskiej. W drugiej połowie XIV w. w tej miejscowości istniał prężny ośrodek ludwisarski, kierowany przez rodzinę Gallów (*de Gallnov*). Po śmierci Konrada *de Gallnov* w 1380 r. ludwisarnią tą kierował Jan Weigel. W 1397 r. ludwisarz ten przyjął prawa miejskie krakowskie, a w 1412 r. zrezygnował z nich. Możliwe, że jest to wymieniony w 1399 r. wśród starszych cechowych Johannes Newmarkt czyli Jan z Nowego Targu. Dziełem Jana Weigla są dzwony zwane Tenebrat i Misjonał z lat 1386—1390, zachowane w kościele Mariackim w Krakowie¹⁴.

Wybitnym ludwisarzem, wybieranym kilka razy starszym cechowym, był Jan Freudental. Prawa miejskie uzyskał w 1412 r. Odlewał dzwony, chrzcielnice i działa. Był cenionym ludwisarzem także na Węgrzech¹⁵. W Krakowie zachowało się kilka wykonanych przez niego odlewów, a między innymi dzwon zwany Półzygmunt z 1438 r. w kościele Mariackim¹⁶ oraz chrzcielnica z 1423 r. w kościele św. Krzyża¹⁷.

Znanymi i cenionymi konwisarzami, wytwórcami naczyń cynowych, w XVI w. byli Kostanowie. Paweł Kostan, założyciel warsztatu, przybył prawdopodobnie z Kościana w Wielkopolsce¹⁸. Był wybierany kilkana-

¹⁴ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. IV. *Miasto Kraków*, cz. 1 *Kościoty i klasztory śródmieścia* 1. Warszawa 1971 s. 53.

¹⁵ J. Ptaśnik, dz. cyt. w poz. 2, l.p. dokumentu 206, przypis: „Prawa miejskie przyjął w 1412 r. Wyroby jego były poszukiwane w północnych Węgrzech w Bardyowie „Anno 1434 Hans Freudenthal zu Cracau haben wir bezahlt vor buchsen und pulver” (Myskowszky Victor, Bartta, *Középkori műemlékei Monumenta Hungariae archeologica* 1879 ,t. IV, p. 26, Cf)”.
¹⁶ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, dz. cyt. w poz. 14 s. 53.

¹⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. IV. *Miasto Kraków*, cz. 3 *Kościoty i klasztory śródmieścia* 2. Warszawa 1978 s. 23 rys. 238, 240.

¹⁸ J. Ptaśnik: *Cracovia artificum 1501—1550*. Kraków 1948. Wstęp w opracowaniu M. Friedberga, s. XXIV.

ście razy starszym cechowym i z tej racji występował w interesie krakowskiego cechu w długotrwałym i przybierającym ostre formy sporze z cechem konwisarzy wrocławskich. Inny Paweł Kostan, przypuszczalnie syn lub krewny poprzedniego, doszedł do znacznych godności miejskich. W kościele Franciszkanów zachowała się płyta epitafijna Pawła Kostana i jego żony Zuzanny de Radicibus, córki aptekarza królewskiego, pochodzącego z Nowarry¹⁹. W warsztacie Kostanów rozpoczęły się w 1584 r. rozruchy czeladników na tle rozliczeń finansowych z mistrzami, a brak możliwości porozumienia doprowadził do opuszczenia miasta przez wielu czeladników.

Wymienieni powyżej przykładowo mistrzowie cechowi nie wyczerpują obszernej listy cenionych konwisarzy i ludwisarzy zrzeszonych w cechu, a także znajdujących się na służbie królewskiej w XV i XVI w., jak np. Jan Stochs „działolej”, Erard odlewacz dzwonów i dział, Hanusz, u którego miasto zamówiło 41 dział (wykonał 35 dział), Jan Behem twórca dzwonu Zygmunta, Jerzy Algaier i Szymon Hauwicz — odlewacze dział w służbie królewskiej i inni.

STATUTY CECHOWE

Pierwszy znany statut cechu łącznego paśników, konwisarzy, ludwisarzy i mosiężników pochodzi z 1412 r. Wcześniej jednak cech musiał posiadać przywileje i ustawy oraz niepisane prawa zwyczajowe, którymi się rządził. Na określonym etapie rozwoju stały się one widać niewystarczające, co spowodowało opracowanie statutu i uzyskanie jego zatwierdzenia przez Radę Miejską. Otrzymanie statutu przez cech należy ocenić jako osiągnięcie organizacyjne. Było to chyba zasługą starszych cechowych, wybranych w latach bezpośrednich poprzedzających rok ustanowienia statutu. W okresie stu lat, w czasie którego odłączyli się od cechu paśnicy, zatarły się różnice pomiędzy mosiężnikami a ludwisarzami i konwisarzami, nastąpił ogólny rozwój społeczeństwa i zmieniły się warunki działalności rzemiosła na tyle, że statut się zdeaktualizował. Tak więc w 1512 r. cech otrzymał nowy statut. Obydwa statuty zostały zredagowane w języku niemieckim. Z tego faktu nie należy jednak wnioskować o składzie narodowościowym cechu. J. Ptaśnik, opierając się na niemieckim brzmieniu nazwisk starszych cechowych uważa, że cech ten miał charakter niemiecki²⁰, wnioskowanie takie jest jednak zażadne,

¹⁹ A. Stabrawa: *Moździerze aptekarskie w krakowskich zbiorach muzealnych*. Warszawa 1974 s. 37.

²⁰ J. Ptaśnik, dz. cyt. w poz. 15 s. 12* (podwójna paginacja): „[...] cech rotgiserów, konwisarzy i messingsloerów [...] do końca XV w. zachował swój charakter obcy, niemiecki. Niemieckie nazwiska czytamy w spisach starszych prawie nieprzerwanym ciągiem, przyplływ też nowych sił, słaby zresztą, z obcych stron pochodzi” i dalej: „To samo widzi się wśród messingsloerów, tylko wśród konwisarzy pewien nieznaczny procent krajowych sił zaznaczyć by można”.

ponieważ ten sam autor podobnie oceniając cech paśników po rozłączeniu się w 1420 r. zaznacza, że cech ten jako pierwszy redagował swoje statuty w języku polskim²¹. M. Friedberg stwierdza, że po 1500 r. cech konwisarzy był w większości polski²². Spisywanie statutów w języku niemieckim należy przypisać tradycji. Podobne zjawisko występowało także przy redagowaniu innych dokumentów przez mieszczan o narodowości bezspornie polskiej²³. Statut z 1512 r. obowiązywał aż do 1669 r. w którym przetłumaczono go na łacinę. Tekst łaciński został zatwierdzony przez króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego i nadal służył cechowi.

Teksty obydwóch statutów w języku oryginałów opublikował F. Piekosiński. Statut z 1412 r.²⁴ zatytułowany *Statuta cuprifabrorum, aurichalcarum, cantrifusorum, stannariorum et cingulatorum* został znaleziony w oprawie książki i jest silnie uszkodzony²⁵. Z opisu uszkodzenia wynika, że początek tekstu został odcięty. Należy więc przypuszczać, że wymieniony tytuł został sformułowany przez F. Piekosińskiego. W tytule użyto dwóch określeń: cantrifusorum i stannariorum, które są uważane za równoważne dla określenia konwisarzy, natomiast nie ma wymienionych ludwisarzy (cuprifusorum, ruffifusorum) chociaż w tekście zawód ten występuje (rotgisser). F. Piekosiński podciągnął ludwisarzy pod pojęcie cantrifusorum, co nie jest zgodne z powszechnie przyjętą

²¹ Tamże s. 1* (podwójna paginacja): „O składzie jego [cechu paśników — K. S.] narodowościowym krótko powiemy, że chociaż nie brakowało wśród niego Polaków (znany polskich nazwisk 20), to charakter jego aż do końca XV w. wydaje się być nawskroś niemiecki, między starszymi tego cechu nie spotykamy ani jednego polskiego nazwiska oprócz Marcina Polskiego w 1455 i 1458 r. A przecież ten cech pierwszy spisywał swoje statuty w języku polskim w 1517 i 1518 r.”

²² J. Ptaśnik, dz. cyt. w poz. 18. Wstęp w opracowaniu M. Friedberga, s. XXIII: „Konwisarze [...] w wydawnictwie reprezentowani są przez ponad trzydziestu mistrzów. W liczbie tej było kilku Niemców i jeden Węgier lub Niemiec węgierski. Cech był przeważnie polski [...]”.

²³ Tamże s. XXXI: „Rezultatem tej pewnej preponderacji kulturalno-językowej niemieckiej było spisywanie testamentów w tym języku [tj. niemieckim — K. S.] także przez Polaków, choć zdarzało się, że w aktach mniejszej wagi ci testatorzy używali języka polskiego”.

²⁴ F. Piekosiński: *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257—1506*. Kraków 1882 s. 404 l.p. dokumentu CCCI.

²⁵ Tamże s. 408, wyjaśnienie pod tekstem statutu: „Z oryginału pergaminowego, który użyty do oprawy księgi Memorabilium L. 1537, obcięty został z góry i po bokach, a ponadto i przez środek na podłuż wycięty został wąski pasek pergaminu, w skutek czego akt sam obecnie z dwóch połówek się składa, które się nie schodzą. Tym sposobem uszkodzony został tekst w każdym wierszu po trzy razy, a ponadto obciętych zostało od góry snąc kilka artykułów, gdzie też prawdopodobnie i data wydania tego wilkierza zamieszczona była. Drobniejsze uszkodzenia tekstu wypełniliśmy na domysł, kładąc uzupełnione wyrazy w kłamy; co się zaś tyczy daty, tu ustawa nosi charakter ręki pisarza miejskiego który w r. 1412 powyższą właśnie księgę Memorabilium zakładał, do tego ją roku chętnie odnosimy”.

wykładnią. W tekście występują następujące określenia specjalności zawodowych: rotgisser, kannyngisser, messingsloer, gürtler i beckinloer. Ostatnie z wymienionych określeń specjalności odniósł F. Piekosiński do kotlarzy, natomiast w tytule statutu oddane ono zostało w łacinie jako cuprifabrorum co według F. Kiryka²⁶ określa miedzienników. Z tekstu statutu wynika, że rzemieślników zwanych beckinloer łączono z miedziennikami (messingsloer) co znaduje też swój wyraz w składzie zawodowym starszych cechowych wśród których nie ma ani kotlarzy ani miedzienników (tablica 1).

Polskie tłumaczenie statutu z 1412 r. nie było w całości publikowane i jego treść nie była omówiona, a przecież statut ten jest cennym źródłem informacji o cechowym rzemiośle odlewniczym w XV w.

Statut z 1512 r.²⁷ zatytułowany jest *Statuta contubernii cantrifusorum et cuprifusorum Cracoviensium* i zgodnie z tym tekst dotyczy tylko tych specjalności zawodowych. Pełne tłumaczenie tekstu wraz z omówieniem został opublikowany przez K. Sękowskiego²⁸ w 1980 r. w książce o niewielkim nakładzie 550 egzemplarzy wydanej przez Instytut Odlewnictwa w Krakowie i nie przeznaczonej do rozpowszechniania przez księgarnie. Ze względu na utrudniony dostęp do tego tłumaczenia oraz w celu umożliwienia porównania obu tekstów, powtórzono go w niniejszej pracy, wprowadzając równocześnie kilka poprawek redakcyjnych, zwiększających jasność tekstu lub poprawność określeń, bez zmniejszenia wierności tłumaczenia²⁹.

Przy omawianiu i porównywaniu tekstów obu statutów wzięto pod uwagę tylko przepisy, które dotyczą zawodowej działalności członków cechu, pominięto natomiast przepisy o charakterze obyczajowo-etycznym.

²⁶ F. Kiryk, dz. cyt. s. 239.

²⁷ F. Piekosiński: *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507—1795)*, t. 1 (1507—1586). Kraków 1885 s. 407, l.p. dokumentu 317. Pod tekstem uwaga: „Oryginał pergaminowy w posiadaniu cechu konwisarzy krakowskich. Pieczęć oderwano. Kopia p. W. Gąsiorowskiego”.

²⁸ K. Sękowski: *Odlewnictwo krakowskie w pierwszej połowie XVI wieku*. Kraków 1980 s. 49.

²⁹ Statut z 1512 r. przetłumaczyła dr Barbara Duda, pracownik naukowy Instytutu Germanistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. W przypadku statutu z 1412 r. skorzystałem z tłumaczenia znajdującego się w materiałach pozostałych po prof. K. Gierdziejewskim (zm. 1957 r.). Tłumaczenie to zweryfikowałem przez porównanie z oryginałem niemieckim mgr Zbigniew Pisz, tłumacz, pracownik Instytutu Odlewnictwa w Krakowie. W czasie tłumaczenia niektóre fragmenty tekstu sprawiały szczególne trudności. Dotyczy to przede wszystkim pojęć technicznych oraz zwrotów idiomatycznych. W przypadku tekstu statutu z 1412 r. doszły do tego znaczne ubytki tekstu (patrz przypis 25). Aby zachować możliwie dużą zgodność z tekstem niemieckim i nie popełniać błędów starano się unikać tzw. tłumaczenia dowolnego co spowodowało jednak niejasność niektórych fragmentów tłumaczenia. Dodatkowe wyjaśnienia do tych fragmentów podano w przypisach.

Wykaz starszych mistrzów cechowych do 1550 roku

Rok	Zapis w dokumentach według J. Ptaśnika		Specjalność zawodowa
	Określenie cechu	Starsi mistrzowie cechowi	
1	2	3	4
1398	Cingulatores	Kuncze Kreppil Wolfhart	prawdopodobnie paśnik ?
1399	Cingulatores	Hanus Kostinweyn Johannes Newmarkt Heynrich Woger Lucas mewerer	prawdopodobnie paśnik prawdopodobnie ludwisarz paśnik murarz
1400	Cingulatores	Heinrich Woger Hanus gurtler Petir Degin Kuncze Kreppil	paśnik paśnik prawdopodobnie mosiężnik prawdopodobnie paśnik
1403	Cingulatores	Ulrich Pfarrer Heinrich Woger Petir messinkslaer Lucas	paśnik paśnik mosiężnik murarz
1404	Cantrifusores	Hannus Frankinsteyn Nicolas Pogrelle	konwisarz konwisarz
1404	Cingulatores	Heynrich Woger Kuncze Kreppil Petir Schimpegerne Petir Tägil	paśnik prawdopodobnie paśnik ludwisarz prawdopodobnie mosiężnik
1405	Cingulatores	Heynrich Woger Henil Gürteler Petir messinkslaer Hannus Hauwinschilt	paśnik paśnik mosiężnik konwisarz lub ludwisarz
1406	Cantrifusores	Lucas mewrer Mathis messinkslaer Jacob Mogliczer Wenzla Gilnicz	murarz mosiężnik konwisarz prawdopodobnie paśnik
1407	Cingulatores	Petir Schimpgern Hannos de Praga Niclos Swogir Blasius cantrifusor	ludwisarz paśnik prawdopodobnie paśnik konwisarz
1408	Cingulatores	Heinrich Woger Niclos Scheuwenpflug Jacob Moglicz Ulrich Pfarrer	paśnik ludwisarz lub mosiężnik konwisarz paśnik

1	2	3	4
1410 styczeń	Cingulatores	Hannos von Prage Petir Schympegern Hannus Klette Hannus cannengisser	paśnik ludwisarz prawdopodobnie paśnik konwisarz
1410 czerwiec	Cingulorum, cuprifusorum	Heinrich Woger Andris Polner Schewenpflug Niclos cantrifex	paśnik paśnik ludwisarz lub mosiężnik konwisarz
1411	Cantrifusores	Jocop Mogliczer Pfarrer Heinrich Woger Jacob messingsloer	konwisarz paśnik paśnik mosiężnik
1412	Cantrifusorum, cuprifusorum, cingulorum etc.	Niclos Grunweze Petir Schimpegern Petir messingsloer Niclos Treugebort Andris Polner	konwisarz ludwisarz mosiężnik paśnik paśnik
1413	Cingulorum, erifusorum, cuprifusorum	Heinrich Woger Moglicz Weis Petir Petir Kauffman Petir rotgisser	paśnik konwisarz mosiężnik paśnik ludwisarz
1415	Cingulatores, cantrifusores, etc.	Henył Ulrich Pfarrer Jacob messingsloer Hannus rotgisser Mögliczer	paśnik paśnik mosiężnik ludwisarz konwisarz
1416	Cingulatores, cantrifusores, etc.	Heynrich Woger Niclos Wesintail Niclos Grüneweze Petir rotgisser Weyz Petir	paśnik paśnik konwisarz ludwisarz mosiężnik
1417	Cingulatores, fusores cantorum et alii ipsorum conseniores	Heinrich Woger Pharrer gortler Jacub Moglicz Niclos Bauch Petir rotgisser	paśnik paśnik konwisarz mosiężnik ludwisarz
1418	Cingulatores, messingsloer, etc.	Andris Polner Niclos Treugebrot Jocub messingsloer Hannus Freudental Niclos Gruneweze	paśnik paśnik mosiężnik ludwisarz konwisarz

1	2	3	4
1419	Cuprifusores, cantrifices, cingulatores	Henil gortler Petir rotgisser Laslaw kannengisser Niclos Prager Petir von der Heyde	paśnik ludwisarz konwisarz paśnik mosięźnik
1420	Cantrificum, cuprifusorum, etc.	Petir rotgisser Jacob Moglicz Weyspetir messingsloer	ludwisarz konwisarz mosięźnik
1421	Cantrifusorum et cuprifusorum	Petir rotgisser Niclos Grunweze Jacob messingsloer	ludwisarz konwisarz mosięźnik
1422	Cuprifusores et cantrifusores	Jacob Moglicz Hannos Freudental	konwisarz ludwisarz
1423	Rotgisser und cannengisser und messingsloer	Petir Schimpegerne Niclos Grunewese Petir von der Heyde	ludwisarz konwisarz mosięźnik
1424	Rotgisser	Jacob Mogleczer Niclos Bauch Hannes Freudental	konwisarz mosięźnik ludwisarz
1425	Cantrifices et ruffifusores	Petir rotgisser Jacob messingsloer Laslaw cantrifex	ludwisarz mosięźnik konwisarz
1426	Rotgisser	Jacob Mogliczer Niclos Bauch Petir rotgisser	konwisarz mosięźnik ludwisarz
1427	Messingsloer	Lasslaw cantrifex Hannus Freydevil Jacob Gurtler	konwisarz ludwisarz mosięźnik
1428	Cantrifusorum, ruffifusorum, etc.	Jacob Mogliczer Petir rotgisser Petir Heckil	konwisarz ludwisarz mosięźnik
1429	Rotgisser, messings- loer, kannengisser	Hannus Freudental Ulman messingsloer Wenczil Mogliczer	ludwisarz mosięźnik konwisarz
1430	Cantrifusorum, rotgisser et messingsloer	Peter rotgisser Jacob Mogliczer Petir messingsloer	ludwisarz konwisarz mosięźnik
1431	Cuprifusorum, cantrifusorum et messingsloer	Hannos rotgisser Laslaw Ulman messingsloer	ludwisarz konwisarz mosięźnik

1	2	3	4
1432	Cuprifusorum, cantrifusorum et messingsloer	Peter rotgisser Peter messingsloer Wenczil cannengisser	ludwisarz mosiężnik konwisarz
1433	Rotgisser, messingsloer, kangisser	Hannus Frewdintal Weypeter Niclas Grünwese	ludwisarz mosiężnik konwisarz
1434	Rotgisser, kannengisser et messingsloer	Peter rotgisser Peter messingsloer	ludwisarz mosiężnik
1435	Rotgisser, kannengisser et messingsloer	Jacob Mogliczer Hannus rotgisser Weispeter	konwisarz ludwisarz mosiężnik
1436	Rotgisser, kangisser et messingsloer	Peter rotgisser Lasle cannengisser Michel Lobenczweyg	ludwisarz konwisarz mosiężnik
1437	Cuprifusorum, cantrifusorum et messingsloer	Jacob Mogliczer Stochsse Weispetir	konwisarz ludwisarz mosiężnik
1438	Cantrifusorum, rotgisser et messingsloer	Hannus rotgisser Lasle cannengisser Michel messingsloer	ludwisarz konwisarz mosiężnik
1439	Cantrifusorum, rotgisser et messingsloer	Peter rotgisser Weypeter Cuncze cannengisser	ludwisarz mosiężnik konwisarz
1440	Messingsloer, rotgisser et cannengisser	Cuncze cangisser Hannus Eulinbach Michel messingsloer	konwisarz ludwisarz mosiężnik
1441	Rotgisser, cangisser et messingsloer	Ulrich messingsloer Heyncze rotgisser Lasle cangisser	mosiężnik ludwisarz konwisarz
1442	Ruffusorum et cantrificum	Weyspetir Peter rotgisser Jacob Mogliczer	mosiężnik ludwisarz konwisarz
1443	Rotgisser, cangisser, messingsloer	Hannus rotgisser Cuncze kangisser Michel messingsloer	ludwisarz konwisarz mosiężnik
1444	Ruffifusorum et cantrificum	Llaslaw Weypeter messingsloer Hannus Ewlenbach	konwisarz mosiężnik ludwisarz

1	2	3	4
1445	Ruffifusorum, cantifusorum et cuprifusorum	Cuncz kangisser Peter rotgisser Michil messingsloer	konwiarz ludwiarz mosięźnik
1446	Ruffifusorum et cantrificum	Weispeter Eulenbach Cuncz kangisser	mosięźnik ludwiarz konwiarz
1447	Cantrificum et ruffifusorum	Michel messingsloer Stochse Michil kangisser	mosięźnik ludwiarz konwiarz
1448	Cantrifusores et ruffifusores	Hanus rotgisser Cuncz kangisser Weispeter	ludwiarz konwiarz mosięźnik
1449	Ruffifusorum et cantrifusorum	Petir rotgisser Michel messingsloer Michel kangisser	ludwiarz mosięźnik konwiarz
1450	Cantrificum, ruffifusorum	Cuncze kangisser Weispeter Hannus Eulenbach	konwiarz mosięźnik ludwiarz
1451	Ruffifusorum et cantrificum	Michel kanngisser Michel messingsloer	konwiarz mosięźnik
1452	Ruffifusorum et cantrificum	Cuncze kangisser Hannus rotgisser	konwiarz ludwiarz
1453	Ruffifusorum, cantrificum	Hannus Eulinbach Peter messingsloer	ludwiarz mosięźnik
1454	Cantrificum, ruffifusorum	Cuncze Stöchs	konwiarz ludwiarz
1455	Cantrifices, ruffifusores	Michil kannengisser Stano rotgisser	konwiarz ludwiarz
1456	Cannengisser, rotgisser	Cuncze kannengisser Hannos rotgisser	konwiarz ludwiarz
1457	Cantrifices, ruffifusores	Erhart Cuncze Steynbrocker	konwiarz prawdopodobnie konwiarz
1458	Cantrifices	Cuncze kannengisser Weispeter	konwiarz mosięźnik
1459	Cantrifices, ruffifusores	Erhard Hannus rotgisser	konwiarz ludwiarz

1	2	3	4
1460	Cantrifices, ruffifusores	Cuncze kannengisser Jurge Ewlenbach	konwisarz ludwisarz
1461	Ruffifusores, cantrifices	Walentyn Stano rotgisser	konwisarz ludwisarz
1462	Ruffifusorum, cantrificum	Valentinus Jorge rotgisser	konwisarz ludwisarz
1463	Ruffifusorum, cantrificum	Cuncze kannengisser Niclas Heckel	konwisarz prawdopodobnie ludwisarz
1464	Cantrificum, ruffifusorum	Hans Teisel rotgisser Hans Ethart kangisser	ludwisarz konwisarz
1465	Cantrificum et ruffifusorum	Cucz kangisser Hans Frewdenreich	konwisarz prawdopodobnie ludwisarz
1466	Cantrifusores, ruffifusores	Jorge Ewlenbach Petir kannengisser	ludwisarz konwisarz
1467	Ruffifusores et cantrifusores	Niclos messingsloer Erardus Sartores	mosiężnik konwisarz
1468	Ruffifusores, cantrifusores	Petrus kannengisser Hannus rotgisser	konwisarz ludwisarz
1469	Ruffifusores	Kuncze kannengisser Jorge Ewlenbach	konwisarz ludwisarz
1470	Ruffifusores	Meistir Hannus Valentin kannengisser	ludwisarz konwisarz
1472	Ruffifusores	Erart kangisser Hans rotgisser	konwisarz ludwisarz
1473	Ruffifusores, cantrifices	Cuncze kannengisser Leonart messingsloer	konwisarz mosiężnik
1474	Ruffifusores et cantrifusores	Jorge Ewlinbach Petrus Girche	ludwisarz prawdopodobnie konwisarz
1475	Ruffifusores	Erard kannengisser Hannus Weidlich	konwisarz ludwisarz
1476	Cantrifusores	Kuncze kangisser Mathis rotgisser	konwisarz ludwisarz
1477	Ruffifusores	Jorge Eulenbach Niclos kannengisser	ludwisarz konwisarz

1	2	3	4
1478	Rotgisser, kannengisser	Petrus kannengisser Kuncza Geleytgebe	konwisarz prawdopodobnie ludwisarz
1479	Rotgisser und kannengisser	Petrus Gerke Hannus rotgisser	prawdopodobnie konwisarz ludwisarz
1480	Ruffifusores	Kuncze kannengisser Matis rotgisser	konwisarz ludwisarz
1481	Rotgisser, kannengisser	Erard kannengisser Lenart messingsloer	konwisarz mosiężnik
1482	Rotgisser	Hanus rotgisser Lenhard kannengisser	ludwisarz konwisarz
1483	Kangisser, rotgisser	Jorge Ewlenbach Peter kangisser	ludwisarz konwisarz
1484	Kangisser, rotgisser	Hans Weydellich Weys Hannus	ludwisarz konwisarz
1485	Cantrifusores et ruffifusores	Matis rotgisser Lenhart kangisser	ludwisarz konwisarz
1486	Cantrifusores, ruffifusores	Peter kangisser Matis messingsloer	konwisarz mosiężnik
1487	Cantrifusores	Merten kangisser Jorge Ewlenbach	konwisarz ludwisarz
1488	Cantrifusores et ruffifusores	Greger kangisser Matis rotgisser	konwisarz ludwisarz
1489	Cantrifusores	Peter kangisser Hannus rotgisser	konwisarz ludwisarz
1490	Cantrifusores, ruffifusores	Jorge Ewlenbach Hannus kangisser	ludwisarz konwisarz
1491	Kannengisser	Petir kannengisser Mathis rotgisser	konwisarz ludwisarz
1492	Cantrifusores	Jorge Eulenbach Lenhart kanngisser zmarł i zastąpił go Hannus Neissr	ludwisarz konwisarz konwisarz
1493	Cantrifusores	Peter kannengisser Mathis messingsloer	konwisarz mosiężnik

1	2	3	4
1494	Rotgisser, kannengisser	Gregir kannengisser Mathis rotgisser	konwisarz ludwisarz
1495	Cantrifusores, ruffifusores	Mathias rotgisser Hannus Neisser kannengisser	ludwisarz konwisarz
1496	Cantrifusores, ruffifusores	Jorge Ewlenbach Merten kannengisser	ludwisarz konwisarz
1497	Cantrifusores, ruffifusores	Merten Erhard Mathis rotgisser	konwisarz ludwisarz
1498	Cantrifusores	Greger kannengisser Mathis rotgisser	konwisarz ludwisarz
1499	Cantrifusores, ruffifusores	Georgius Ewlenbach Martinus Erhard	ludwisarz konwisarz
1501	Ruffifusores	Merten Erhardth Stenczel kannengisser	konwisarz konwisarz
1502	Cantrifusores	Mathis rotgisser Kleyn Merten kannengisser	ludwisarz konwisarz
1503	Cantrifusores, ruffifusores	Erhardt kannengisser Mathis rotgisser	konwisarz ludwisarz
1504	Cantrifusores	Merten Erhard kanngisser Cristoph rotgisser	konwisarz ludwisarz
1505	Cantrifusores	Greger Hannus	prawdopodobnie konwisarz prawdopodobnie ludwisarz
1506	Cantrifusores	Merten Erhardt Cristoph kannengisser	konwisarz konwisarz
1507	Cantrifusores	Mathis rotgisser Peter kannengisser	ludwisarz konwisarz
1508	Cantrifusores	Cristoph rotgisser Stanislaus kannengisser	ludwisarz konwisarz
1509	Kannengisser	Erhart Cristoph	konwisarz ludwisarz lub konwisarz
1510	Kannengisser	Stenczel kannengisser Hannes rotgisser	konwisarz ludwisarz

1	2	3	4
1512	Cantrifusores	Peter kannengisser Cristoff rotgisser	konwisarz ludwisarz
1513	Cantrifusores	Petrus kannengisser Johannes rotgisser	konwisarz ludwisarz
1514	Cantrifusores	Merten Erhard Cristoff rotgisser	konwisarz ludwisarz
1515	Cantrifusores	Petrus Hannus rotgisser	konwisarz ludwisarz
1516	Cantrifusores	Martinus Erhard Hannes rottgisser	konwisarz ludwisarz
1517	Cantrifusores	Hannes rottgisser Lorencz kannengisser	ludwisarz konwisarz
1518	Cantrifusores	Hannes rotgisser Lorencz kangisser	ludwisarz konwisarz
1519	Cantrifusores	Hannes Paulus	ludwisarz konwisarz
1520	Cantrifusores	Paulus Costan Hannes rotgisser	konwisarz ludwisarz
1521	Cantrifusores	Lorencz Hanus	konwisarz konwisarz
1522	Cantrifusores	Lorencz kannegisser Hannes rotgisser	konwisarz ludwisarz
1523	Cantrifuso(res)	Jarosch Pawl Costan	prawdopodobnie ludwisarz konwisarz
1524	Cantrifusores	Hans rothgisser Pauuel Costan	ludwisarz konwisarz
1525	Cantrifusores	Lorencz Jan	konwisarz prawdopodobnie konwisarz
1526	Cantrifusores	Paulus Costan Joannes	konwisarz prawdopodobnie konwisarz
1527	Cantrifusores	Jarosch Erard	prawdopodobnie ludwisarz prawdopodobnie konwisarz
1528	Cantrifusores	Lorencz Jarosch	konwisarz prawdopodobnie ludwisarz
1529	Cantrifusores	Paulus Costan Joannes	konwisarz prawdopodobnie konwisarz

1	2	3	4
1530	Cantrifusores	Hanus rotgisser Lorenz kannengisser	ludwisarz konwisarz
1531	Cantrifusores	Paulus Costan Jan kanngisser	konwisarz konwisarz
1533	Cantrifusores	Laurentius canegisser Joannes	konwisarz prawdopodobnie konwisarz
1534	Cantrifusores	Paulus Costan Lorenz	konwisarz konwisarz
1536	Cantrifusores	Joannes Petrus	prawdopodobnie konwisarz konwisarz
1537	Cantrifusores	Paulus Costan Lorenz	konwisarz konwisarz
1538	Cantrifusores	Petrus Lorenz iunior	konwisarz prawdopodobnie konwisarz
1539	Cantrifusores	Paulus Kostan Petrus cantrifusor	konwisarz konwisarz
1541	Cantrifusores	Laurentius Paulus Costan	konwisarz konwisarz
1542	Cantrifusores	Joannes rothgisser Laurentius cantrifusor	ludwisarz konwisarz
1543	Stannifusores	Paulus Costan Antonius cantrifusor	konwisarz konwisarz
1545	Cantrifusores	Petrus cantrifusor Laurencius Szczepanowsky	konwisarz konwisarz
1546	Cantrifusores	Paulus Kosten Andreas conwysar	konwisarz konwisarz
1547	Cantrifusores	Paulus Costan Andreas Groczki	konwisarz konwisarz
1550	Cantrifusores	Petrus cantrifusor Joannes rottgisser	konwisarz ludwisarz

STATUT Z 1412 R.

STATUT MIEDZIENNIKÓW, MOSIĘŻNIKÓW, LUDWISARZY, KONWISARZY I PAŚNIKÓW

§ 1. [...] innego³⁰ skrzywdzi i pokrzywdzony może to udowodnić przez jednego albo dwóch mistrzów, winowajca powinien zapłacić pół ćwierci wosku³¹ oprócz przeproszenia.

§ 2. Tak samo ten, kto drugiemu odbiera jego nabywców, albo jego służbę, co może być udowodnione przez jednego albo dwóch mistrzów, powinien zapłacić pół ćwierci wosku oprócz przeproszenia.

§ 3. Również kto nieuczciwie świadczy w cechu i wyraża się obelżywie głośno przy mistrzach, winien jest pół funta wosku.

§ 4. Także [...] mistrz lub [...] mistrzowa, którzy w suche dni w roku powinni przychodzić na obrzędy żałobne³², a tam nie przychodzą, bez względu na to, czy to będą mężczyźni czy kobiety, powinni zapłacić jeden grosz³³, chyba [...], że

³⁰ Kropkami oznaczono uszkodzenia tekstu oryginalnego lub fragmenty zdań które w wyniku takich uszkodzeń były nieprzetłumaczalne.

³¹ W oryginale: „[...] eyn halp firt[ey] Wachsis [...]”. Także w § 2 statutu określono: „[...] eyn [halp] firteyl Wachsis [...]”. Natomiast w § 3 sprecyzowano bardziej jednoznacznie: „[...] eyn halp pfunt Wachsis”. Za określone wykroczenia stosowano kary polegające na dostarczeniu do dyspozycji cechu określonej ilości wosku lub wpłaceniu równowartości do kas cechu. Można przypuszczać, że zawarte w § 1 i 2 określenie „pół ćwierci wosku” jest równoznaczne z zawartym w § 3 określeniem „pół funta wosku”, jednakże nie jest to pewne. Możliwe także, że określenie „pół ćwierci wosku” odnosi się do pół ćwierci kamienia wosku. Kamień był jednostką ciężaru używaną w dawnej Polsce. Wartość i podział kamienia nie były stałe. Od 1565 r. kamień był równy 32 funtom (13—14 kg). Funt także nie posiadał jednoznacznej wartości. W okresie XIII—XIV w. 1 funt = 0,317—0,41 kg. Patrz: *Encyklopedia powszechna PWN*. Warszawa 1973. Pół ćwierci kamienia wynosiło by 4 funty tj. 1,62 kg, ponieważ od 1565 r. 1 funt krakowski = 0,405 kg.

³² W oryginale: „leychzeichin”. Słowo trudne do jednoznacznego przetłumaczenia. Chodzi o czynności związane z obrzędami kościelnymi w okresie tzw. suchych dni. Każdy cech krakowski patronował wybranej kaplicy w kościele, lub nawet całemu kościołowi, np. złotnicy opiekowali się kaplicą Św. Eligiusza w kościele Franciszkanów, miecznicy — kościołem Wszystkich Świętych, kowale kleparscy — kościołem Św. Floriana. Cech dostarczał świec, dbał o wystrój, o czystość, towarzysze cechowi wykonywali posługi kościelne związane z obrzędami. Posługami tymi, a także posługami cechu, obarczano najmłodszego mistrza. Było to tzw. młodztwo. Patrz F. Kiryk, dz. cit. s. 103, s. 107.

³³ Stosunki monetarne w Polsce w XIV i XVI w. były nieustabilizowane. W końcu XIII w. Wacław II zaczął bić monetę zawierającą 3,5 g srebra zwaną groszem praskim. Na Czechach wzorował się Władysław Łokietek, który bił denary. 12 denarów równało się 1 groszowi polskiemu zawierającemu 3,6 g srebra 48 groszy tworzyło grzywnę krakowską. Za Kazimierza Wielkiego grosz polski zawierał już tylko 2,6 g srebra, a w połowie XIV w. grosz polski miał 0,86 g srebra, zaś za Zygmunta Starego zawartość ta zmniejszyła się do 0,77 g srebra. W obiegu były równocześnie lepsze grosze praskie i gorsze polskie, a także inna moneta. 30 groszy polskich równało się 1 złotemu. Patrz B. Ziętara i inni: *Dzieje gospodarcze Polski do roku 1939*. Warszawa 1973 s. 76, 141, 243. Bardziej znacząca od parytetu była jednak zdolność nabywca grosza. Według cennika magistratu krakowskiego z 1396 r. miara pszenicy kosztowała 7 groszy, 2 dobre

mistrz uzyskał zwolnienie [z tych obowiązków — K. S.]. Odnosi się to także do innych obrzędów żałobnych, jeżeli to nie [...] lat i zarówno odnosi się to do mężczyzn jak i do kobiet³⁴.

§ 5. Tak samo, gdy [...] ławnicy zapraszają mistrzów cechowych i polecają, aby oni z innymi braćmi cechowymi stawili się do wykonania tego, co [...] ławnicy nakazują, a oni nie przyjdą, to płacić powinni jeden grosz. Jeżeli się zdarzy, że na żądaniem sta mistrzowie nie wykonują zlecenia, to karę ustalą sami [...] ławnicy.

§ 6. Również nie może zostać mistrzem ten, kto nie posiada ślubnej żony i praw obywatelstwa i który nie przedstawi swojej metryki ślubnego urodzenia, świadectwa moralności i pobożnego postępowania. Gdyby petent nabył wcześniej wyżej wymienione świadectwo znajomości swego rzemiosła, może nabyć prawo wykonywania swego zawodu i prawo obywatelstwa bez obowiązku przedstawienia wspomnianych zaświadczeń lub ożenienia się.

§ 7. Także kto chce być członkiem cechu, nie jest obowiązany płacić więcej niż jeden wiardunek³⁵ i pisarzowi jeden grosz.

§ 8. Również, kto chce zostać mistrzem ludwisarzem, ten ma wykonać trzy wyroby, ażeby w ten sposób nie narazić na szkodę honoru i pożytku kraju i miasta i aby nikt nie został przez to oszukany: po pierwsze musi wykonać dobrze wskazującą wagę, po drugie — poprawnie ważący odważnik, po trzecie — dobrą parę ostróg.

§ 9. Również, kto chce zostać mistrzem konwisarzem ten ma wykonać dobrą formę i dobry dzban, aby mistrzowie mogli poznać, czy zna swoje rzemiosło i aby wykazać krajowi i miastu, że będzie użyteczny i uczciwy i musi tym samym udowodnić mistrzom co umie wykonać. To co on musi wykonać może być wyrobem z cyny lub z twardego materiału, albo oba naraz, aby udowodnić, że zna ręczną robotę i umie wykuwać i pracować, a czym innym nie będzie się zajmować³⁶.

§ 10. Kto chce zostać mistrzem mosiężnikiem powinien wykonać dzban z mosiądzu, wykuć go i wyrobić, a miedziennik powinien wykonać miednicę lub kocioł, aby nadawały się dla każdego „a również [...] aby te kotły i miednice były użyteczne, i tym winien się wykazać.

§ 11. Również nie może zostać nikt mistrzem paśnikiem, kto nie zna się na obróbce żelaza, kto nie potrafi zrobić stempla do obrączek, żelaznego dziurkacza i żelaznego szydła, które to powinien przedłożyć mistrzom do oceny i wykazać czy nadaje się na mistrza.

§ 12. Również co do tego, czy posiada się w danym rzemiosle dobrą [...] umiejętność roboty i zręczność, ażeby ludność kraju miała z tego pożytek, wyżej wymieniony mistrz lub ten, kto chce zostać mistrzem powinien wykazać przed mistrzami w jego rzemiosle, co on potrafi wykonać. Jeśli jest ktoś paśnikiem to musi wykazać się robotą w mosiądzu lub w cynie. Jeśli ktoś jest ludwisarzem, musi się wykazać grubszą lub delikatniejszą robotą. Jeśli ktoś jest konwisarzem, musi się wykazać robotą w cynie lub w twardym metalu, a tak samo i inni rzemieślnicy powinni udowodnić swoje rzemiosło, że znają rzemiosło że będą wytwarzali i potrafią to sprzedać i czym innym nie będą się zajmować, a jeśli ktoś złamie ten przepis, to go zasądzą ławnicy wedle swego uznania.

kurczęta 1 grosz, dobry prosiak 1½ grosza, cielak tuczony 6 groszy, buty z cholewami 8—12 groszy, łokieć dobrego sukna 3 grosze, łokieć sukna angielskiego 14 groszy, parokonnny wóz drewna 2 grosze, jupka z barchanu 5 groszy, beczka (4 wiadra) piwa 32 grosze. Czeladnik ciesielski zarabiał tygodniowo 18 groszy. Patrz W. Chotkowski: *Rzemiosło i ceny krakowskie w XV wieku*. Kraków 1891 s. 12, 72.

³⁴ Paragraf 4 odnosi się do posług kościelnych. Patrz przypis 32.

³⁵ W oryginale: „[...] der darf nicht me gebin (denne eyn) firdung [...]”. Niemieckiemu wyrazowi „firdung” odpowiada łaciński termin „ferto” i ówczesny polski „wiardunek”, oznaczający „ćwierć”, w tym wypadku ćwierć grzywny, czyli 12 groszy. Wiardunek był jednostką obliczeniową. W 1412 r. oznaczał w jednostkach monetarnych 24 półgrosze. Patrz: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.* T. II. Warszawa 1981 s. 469 i Tadeusz Kałkowski: *Tysiąc lat monety polskiej*. Wyd. II. Kraków 1974 s. 106—108.

³⁶ W oryginale: „... und das andir losin stan ung(ehindi)rt”.

§ 13. Również konwisarze powinni wykonać swoje prace tak, jak to dawniej już obowiązywało, i oznaczyć należyty ciężar wyrobu, a przy tym powinien się znajdować stempel miasta i mistrza, ażeby było można rozpoznać i stwierdzić, czy odpowiada właściwej jakości. To ma być ich prawem uroczyscie zaprzysiężonym i zachowanym, że zawsze odtąd kiedy będą potrzebowali, każdej godziny powinien zaprzysiężony mistrz cechowy lub kilku mistrzów pójść do jego warsztatu i odnośną pracę oszacować lub obejrzyć, czy posiada właściwy ciężar przez cech oznaczony, jak to było wyżej napisane. Jeżeli ktoś złamie jeden lub drugi przepis, to należy go ławnikom przedstawić, ażeby go ukarali według swojej woli, aby zgłosić w zarządzie miejskim, aby nie dawał swojej cechy na jego wyrobie. Powinien on też zapłacić pół grosza kary do cechu, i [...] brakującą część ciężaru ma dać cechowi [...] w postaci rozmaitych drobnych przedmiotów jak ampułki, solniczki itp. [...] dodatki powinny być lepsze, jak jest wyżej napisane.

§ 14. Również mistrzowie paśnicy uchwalili, że jeden mistrz nie powinien posiadać więcej czeladników niż 3 i jednego ucznia, gdyby on jednak nie [...] ucznia... albo gdyby mistrz tyłu czeladników miał [...] a przybyło więcej czeladzi tego rzemiosła, [...] drugi czeladnik nie mógł odejść [...] to mistrz może wedle potrzeby więcej czeladników dobrać, przysięgli mistrzowie cechowi [...] muszą uchodzić i szukać swego dobra i [...] pracę przedłożyć, żeby mogli mieć na ich miejsce o jednego czeladnika więcej.

§ 15. Gdy mistrz przyjmuje ucznia, którego chce nauczyć rzemiosła, mistrz ten winien zapłacić do cechu 6 groszy, które będą użyte na uzbrojenie i poprawienie [bytu — K.S.]⁸⁷ [...] nikt nie miał szkody⁸⁸, jawnie ani tajnie i ażeby ciężar ten nie spoczywał ani na uczniu ani na jego krewnych. Jeżeli uczeń może to [tzn. pieniądze — K.S.] otrzymać od swoich, to mistrz jest zwolniony od tego obowiązku.

§ 16. [...] wyżej wymienieni ludwisarze, konwisarze, paśnicy, mosiężnicy i miedzienicy nie trudnili się swoim zawodem, ale chcieli sprzedawać gotowe wyroby otrzymane skądinąd jako własne, [...] ktoś o tym się dowiedział, to należy je zabrać do ratusza i donieść ławnikom. To nie obowiązuje kramarzy, którym wolno jest sprzedawać i sprowadzać wedle swojej woli.

§ 17. Również nie wolno nikomu kupować miedzi przy wozach i na wozach, ani [...] kamieniami⁸⁹, chyba, że sam potrafi ją przerobić. Jeśli ktoś przekroczy ten przepis, to sprawa również idzie przez ławników.

§ 18. [...] ktoś korzystał z pomocy obcych ludzi, albo z pomocy swoich towarzyszy cechowych, to musi być uroczyscie stwierdzone, że wyroby te pochodzą od obcego, a nie od niego, i że sprzedaje on je chociaż nie są jego, a sprzedawać wolno mu tylko to, co własnoręcznie wykonał, a nie wyroby obce [...].

§ 19. Nie powinni również kaletnicy ani ślusarze, ani kramarze trzymać ani sprzedawać wyrobów paśniczych. Mogą one być kupowane tylko u mistrzów [paśników — K.S.]. Wszystkie co by było przywiezione skądinąd i wystawione na

⁸⁷ W oryginale: „[...] czu harnusch vnd (czu) besserunge vnd dy [...]”. Cechy były zobowiązane do udziału w zabezpieczeniu obrony miasta. Każdy cech posiadał własne uzbrojenie i wyznaczony do obrony odcinek miejskich murów. Cech konwisarzy miał pod opieką basztę, która znajdowała się u wylotu dzisiejszej ulicy Głębokiej przy obecnym Collegium Novum UJ. Patrz: M. Tobiasz: *Fortyfikacje dawnego Krakowa*. Kraków 1973 s. 171. Cechy prowadziły też działalność charytatywną udzielając zapomóg członkom cechu, znajdującym się w potrzebie. Pieniądze na te cele czerpano z określonych wpłat do tzw. skrzynki cechowej. Wyrażenie „bessemerunge” odnosi się prawdopodobnie do polepszenia bytu czyli udzielenia zapomogi potrzebującym członkom cechu.

⁸⁸ W oryginale: „[...] nymandis czu schadin komyn [...]”. Przed tym sformułowaniem tekst jest uszkodzony, co uniemożliwia jednoznaczne stwierdzenie o jaką szkodę chodzi. Przypuszczalnie chodzi o to, aby cech nie poniósł szkody w przypadku nie uiszczenia opłaty, a także, aby mistrz nie poniósł szkody wpłacając, a nie mając określonej rekompensaty od ucznia, którego nie stać na opłatę.

⁸⁹ Uszkodzenie tekstu nie pozwala na ustalenie sensu. Odnośnie kamieni patrz przypis 31.

spzedaż lub znalezione u kogokolwiek [...] to wtedy sprawę tę należy oddać ławnikom. Należy ogłosić to [...] najmniej dwa razy, dokładnie i wszystkim.

§ 20. [...] które dobrym rzemieślnikom i mistrzom pożyczają pieniądze lub towar i nie żądają [...] i nie mogą przedłożyć nic ze swego rzemiosła [...] i ponieśliby szkodę, to uchwalili ludwisarze i inni [...], którzy są mistrzami, dać w zastaw ze swoich pieniędzy trzy grzywny, a mosiężnicy sześć grzywien na dowód, że on nie zamierza oddać tego co jest jego własne, ani też nie pożyczyć od obcych ludzi i z tym nie ucieknie.

§ 21. Również paśnicy przyznają, że tutejsi mosiężnicy wyrabiają lepszy mosiądz niż mosiądz sprowadzany skądinąd, wobec tego zobowiązali się [...] nie kupować od nikogo obcego mosiądzu, gdy mogą go kupić u swoich. Gdyby się jednak zdarzyło, że nie będą mogli wyrabiać mosiądzu lub będą wyrabiać gorszy mosiądz, to przepis ten nie obowiązuje paśników. Kto by zaś gdzie indziej kupował [mosiądz — K. S.] zapłaci karę pół grosza.

§ 22. [...] odlewnicy i inni wyżej wymienieni rzemieślnicy, którzy wywożą swoje wyroby na jarmarki lub gdzie indziej z miasta powinni przedstawić towar do oglądnięcia zaprzysiężonemu mistrzowi na dowód, że jest takim jakim być powinien, jak powyżej jest napisane.

§ 23. Również, gdyby który z paśników wykonał za cienkie metalowe części⁴⁰, albo nie przymocował należycie [...] gwoździami, to za każdą sztukę i każdy gwóźdź płaci jeden grosz kary.

§ 24. Także, gdy jakiś mistrz albo czeladnik oskarża lub obwinia drugiego o nieuczciwość, to obwiniający powinien przeprowadzić dowód winy, że on to rzeczywiście popełnił. Inaczej obwiniony nie może być ścigany przez listy sądowe, odnośnie zarzucanego mu czynu.

§ 25. [...] ktoś żył na wiarę lub popełniał wiarołomstwo, albo prowadził nieuczciwe życie, na tego należy wnieść doniesienie do Rady pod przysięgą.

Powyższy tekst statutu z 1412 r. obejmuje 25 paragrafów zawierających przepisy obyczajowo-etyczne (§ 1—4, 24, 25), powinności wobec miasta (§ 5), warunki prawnobyczajowe i umiejętności zawodowe wymagane aby zostać mistrzem (§ 6—12), przepisy dotyczące rzetelności wytwarzania i kontroli jakości wyrobów (§ 13, 22, 23), warunki kadrowe w warszacie (§ 14, 15), przepisy dotyczące nabywania surowca, zakresu działalności handlowej i świadczenia usług wewnątrz cechu (§ 16—19, 21), oraz rękojmi finansowej członków cechu (§ 20).

Na szczególną uwagę zasługują paragrafy 8—12 określające sprawdzian wiedzy zawodowej kandydatów na mistrzów. Tak zwane majstersztyki czyli wykonane własnoręcznie przedmioty przedstawiane do oceny egzaminatorom nie były wyszukane i chyba dlatego w paragrafie 12 zawarto przepis z którego wynika, że oprócz oceny majstersztyków oceniano także dorobek zawodowy kandydata.

Od ludwisarza wymagano wykonania i przedstawienia do oceny odważnika, wagi i pary ostróg. Ponadto kandydat na mistrza musiał udowodnić, że wykonywał wyroby różnej wielkości i prawdopodobnie o różnym stopniu skomplikowania. W statucie nie ma informacji o rodzaju metalu, z którego powinny być wykonane powyższe przedmioty. Jest oczywiste, że tak typowe dla ludwisarzy wyroby jak dzwony czy lufy dział nie mogły być majstersztykiem ze względu na koszt metalu i robocizny.

⁴⁰ W oryginale: „[...] Rynkinblech [...]”. Prawdopodobnie chodzi o metalowe części pasa jak cekiny, kółka i inne ozdoby.

Majstersztykiem paśnika były narzędzia wykonane z żelaza: stempel, dziurkacz i szydło. Także w tym przypadku majstersztykiem nie był podstawowy wyrób paśniczy tj. pas ozdobny, prawdopodobnie ze względu na jego koszt i chyba dlatego wymagano dodatkowego udowodnienia umiejętności obróbki mosiądzu i cyny.

Kandydat na mistrza konwisarskiego był zobowiązany przedłożyć do oceny formę i dzban oraz wykazać, że wykonywał przedmioty z cyny lub z materiału „twardego” (hartwerk). Przymuszczalnie była to miedź, brąz lub mosiądz.

Majstersztyki mosiężnika i miedziennika wymienione zostały w tym samym paragrafie (§ 10). W przypadku miedziennika była to miednica lub kocioł, przymuszczalnie z miedzi, zaś majstersztykiem mosiężnika był dzban z mosiądzu. Wymienienie majstersztyków tych dwóch specjalności zawodowych w jednym paragrafie, podczas gdy dla każdego z pozostałych zawodów przeznaczono oddzielny paragraf, wskazuje, że specjalności mosiężnika i miedziennika były do siebie zbliżone i znaczenie ich w cechu w stosunku do innych zawodów było mniejsze.

Przepisy zawarte w statucie pozwalają wnioskować, że nie były stosowane szczególne utrudnienia zostania mistrzem, co wskazuje na niedobór rzemieślników tych specjalności w mieście w początkach XV w.

Interesująca jest treść paragrafu 21 ponieważ posiada on charakter umowy pomiędzy paśnikami a mosiężnikami, zapewniającej zbyt mosiądzu produkowanego przez tych ostatnich i zabezpieczającej ich przed konkurencją. Umieszczenie tego paragrafu w statucie wskazuje na początek kryzysu w specjalności mosiężniczej i próbę zabezpieczenia swojej egzystencji środkami prawnymi. Gdyby bowiem mosiądz wytwarzany przez mosiężników krakowskich był naprawdę lepszy od sprowadzanego, nie trzeba by uciekać się do nakazów, chyba, że mosiądz ten był równocześnie droższy. W tym przypadku jednak nakaz sprzeczny z racjami ekonomicznymi jest, jak zawsze, nieskuteczny. W następnych dziesięcioleciach XV w. specjalność mosiężnicza w Krakowie zanika, o czym świadczy treść statutu z 1512 r.

Dbłość o jakość towaru znalazła wyraz w treści paragrafów 13, 22, 23. Szczególnie surowe i szczegółowo sformułowane są wymagania w stosunku do wyrobów konwisarskich (§ 13). Na każdym przedmiocie umieszczony powinien być znak mistrza i miasta. Jakość wyrobów oceniali zaprzysiężeni mistrzowie cechowi. W stosunku do ludwisarzy i pozostałych specjalności rzemieślniczych obowiązywała zasada przedkładania wyrobów do oceny zaprzysiężonemu mistrzowi przed wyjazdem z towarem poza miasto w celu sprzedaży (§ 22). Jak wynika z treści paragrafu 23, w stosunku do wyrobów, paśniczych obowiązywał producenta rodzaj gwarancji za jakość wyrobu, polegający na płaceniu przez niego kary za niesolidne wykonanie przedmiotu. Kara była płacona przymuszczalnie do kasy cechu.

Statut nie daje informacji o technice wykonywania wyrobów rzemieślniczych. Ani słowem nie wspomniano o odlewaniu, wykuwaniu, grawerowaniu czy innych technikach stosowanych w tym czasie przy wykonywaniu wyrobów z zakresu specjalności reprezentowanych przez cech.

STATUT Z 1512 R.

STATUT CECHU KONWISARZY I LUDWISARZY KRAKOWSKICH

„My rajcy miasta Krakowa ogłaszamy wszystkim tym dokumentem, że znane nam są zażalenia i skargi naszych konwisarzy i ludwisarzy, które często wnosili, skarżąc się, że w ich rzemiośle panują właśnie dlatego, że nie otrzymali od nas statutu, którym chcieliby się kierować i przeciwstawiać się nieposłuszeństwu, waśniom i innym przywarom i proszą nas bardzo o zwrócenie uwagi na te właśnie i przywary, aby mogli żyć w zgodzie i porządku, a ich wilkierze według zwyczajów rzemiosła ustanowione i potwierdzone były; dlatego podajemy i ustanawiamy jednogłosną dojrzałą wolą rady starszych panów rajców naszych współbraci, że dwa rzemiosła konwisarzy i ludwisarzy odtąd i w przyszłości będą mieć cech i w nim winien pozostać, a kierować się treścią tego dokumentu we wszystkich klauzulach, punktach, rozdziałach i artykułach, podanych poniżej i trzymać się ich.

Artykuły te zostały odczytane przed naszą radą, wybrane i przyjęte przez nią do przestrzegania, a dla większego świadectwa potwierdzone naszą pieczęcią dla naszego i naszych następców dobra. Było to w piątek przed dniem Małgorzaty św. Dziewicy⁴¹, roku pańskiego 1512.

§ 1. Kto tutaj w Krakowie chce zostać mistrzem, winien udowodnić swoje umiejętności i wykonać według dawnego zwyczaju: po pierwsze bewnchichte dżban, pojemności trzech kwart lub większy i formę do tego; po drugie toczoną misę, pięciofuntową lub większą i formę do tego; po trzecie dwie wykuwane miski pięcio- lub sześciofuntowe, wykuwane dowolną metodą oraz formę do tego; po czwarte dwie wykuwane czterokątne tace, wykuwane dowolną metodą i formę do tego. To są majstersztyki, które każdy, kto chce zostać mistrzem, powinien wykonać w taki sposób, jak mu wskażą najstarsi mistrzowie⁴².

⁴¹ Przepuszczalnie 8 lipca.

⁴² W oryginale: „Zwm irsten sol her machen eyne bewnchichte kanne wnde dy forme darzwn von dreyn quartern ader goesser; zwm andern eyne gedrete schuessel von fuenff funden oder groesser wnde dy forme darzwm; zwm dritten zwen geschlogene schoessel von fuenff ader sechs funden freysiczende an dy konsst geschlagen, by forme darczwm; zwm firden czwen geschlagene fireckychte scheiben frey geschlagen an dy konsst, dy forme darczwn.“. Słowo „bewnchichte” może być przymiotnikiem albo imiesłowem określającym sposób wykonania naczynia. Ze względu na brak odpowiednika znaczeniowego słowo nie zostało przetłumaczone. Słowo „forme” przetłumaczono na „forma”. Tłumaczenie takie nie jest jednak jednoznaczne pojęciowo. Z kontekstu wynika, że nie chodzi tu o formę

§ 2. Kto wykaże swoje umiejętności i chce zostać mistrzem w cechu⁴³, bez względu na to, czy to będzie syn mistrza, czy ktoś, kto weźmie z dobrej woli córkę mistrza, powinien dać do cechu 13 groszy i zrobić kolację dla mistrzów.

§ 3. Synowie mistrzów powinni być traktowani łaskawiej i być zwolnieni z prób umiejętności.

§ 4. Ci, którzy biorą córkę mistrza, powinni być traktowani łaskawiej i być zwolnieni z dwóch prób umiejętności i tylko dwa majstersztyki powinni wykonać: dzban i formę do tego oraz toczoną miskę i formę do tego, tak jak to podano wyżej.

§ 5. Żaden mistrz nie powinien pozostawać w stanie bezzennym dłużej niż 1 rok, 6 miesięcy i 3 dni⁴⁴.

§ 6. Gdyby się zdarzyło, że jakiś mistrz zrezygnowałby z należenia do cechu i nie trzymałby z cechem i wypowiedziałby prawo obywatelskie i wyjechałby z miasta, a potem życzyłby sobie być ponownie mistrzem w naszym cechu, powinien złożyć do cechu połowę grzywny i nie podlega próbie umiejętności.

§ 7. Każda wdowa może pracować w rzemiośle, jeżeli warsztat jest jej własnością, tak długo, jak chce, po śmierci męża.

§ 8. Gdzie ktoś pracuje, tam winien także sprzedawać, lecz nie powinien trzymać dwóch kramów, czy to konwisarz czy to ludwisarz, aby biedny przy bogatym mógł się utrzymać przy życiu.

§ 9. Aby krakowskie wyroby utrzymały swoją sławę, ustanawiamy w porozumieniu i za zgodą konwisarzy, na chwałę i dla sławy całego kraju i tego miasta, że odtąd i w przyszłości konwisarze powinni wykonywać toczone naczynia z cyny próby 12, a wykuwane naczynia z całkowicie czystej i dobrej cyny⁴⁵.

§ 10. Gdyby odkryto, że ktoś robi naczynia z gorszego materiału i powleka je⁴⁶, powinno się mu je za pierwszym razem przetopić, gdyby zrobił to po raz

odlewniczą, a znaczenie słowa jest szersze. Może to być rodzaj matrycy do wykuwania czy też wyoblania, lub też słowo to zostało użyte w znaczeniu projektu-rysunku. Słowo „forma” w dawnej technice miało bowiem różne znaczenie. Patrz J. Osiński: *Opisanie polskich żelaza fabryk*. Warszawa 1782, reprint Warszawa 1976 s. 74: „Forma — dziura którą wiatr z miechów w piec wpada; albowiem u pieców wielkich, dymarek i fryszerok w murze, za którym są miechy, zostawiają dziurę zewnątrz obszerniejszą, wewnątrz szczuplejszą, w pomienioną dziurę oprawiają rurę miedzianą. Takową rurę nazywają formą”. Słowo „gedrete” przetłumaczono jako „toczone”; „gedrete schuessel” może oznaczać miskę okrągłą, ale także wykonaną techniką wyoblania lub toczenia. Określenie „firekychte scheiben” przetłumaczono na „czterokątne tace”. Współczesne słowo niemieckie „die Scheibe” zawiera w sobie pojęcie przedmiotu okrągłego, płaskiego (krążek, tarcza okrągła). Przymiotnik „firekychte” oznacza „czterokątny”. Zestawienie tych słów we współczesnym pojęciu jest wewnątrz sprzeczne. Można to przetłumaczyć jako „czterokątne tarcze” lecz takie określenie jest znaczeniowo puste. Dlatego też, względnie dowolnie przyjęto określenie „czterokątne tace”, ponieważ wykonywanie tac wchodziło w zakres wytwórczości konwisarzy. Określenie wielkości przedmiotów np. „[...]schuessel von fuenff funden [...]” odnosi się przypuszczalnie do ciężaru miski. Określenie „kwarta” dotyczy dawnych jednostek ciał płynnych i sypkich używanych w Polsce w XIV w. 1 kwarta = 1/4 garnca = około 1 litra.

⁴³ W oryginale: „[...] dy czeche gewynnen wil [...]” Dosłownie: pozyskać cech.

⁴⁴ W oryginale: „[...] eyn iar wnde tag.” Określenie to w dosłownym tłumaczeniu „nok i dzień” oznaczało w ówczesnym zwyczaju okres czasu obejmujący rok, sześć miesięcy i trzy dni.

⁴⁵ W Polsce od początku XV w. rozróżniano następujące próby cyny: trzecia — 33,33% ołowiu, czwarta — 25% ołowiu, szósta — 16,7% ołowiu, dwunasta — 8,35% ołowiu i szesnasta — 6,25% ołowiu. Patrz K. Gierdziejewski: *Zarys dziejów odlewnictwa polskiego*. Stalinogród (Katowice) 1954 s. 67.

⁴⁶ W Oryginale: „[...] dem is beniclt ist [...]”. Słowo „beniclt” przetłumaczono na „powlekanie”, co wynika z kontekstu.

drugi, powinno się je przetopić, a on winien wpłacić 5 grzywien do kasy ratusza; gdyby śmiało to zrobić po raz trzeci, powinno się mu uniemożliwić rzemiosło i wypędzić z miasta.

§ 11. Gdy mistrzowie przyjdą sprawdzić i uznają stop za kiepski powinni sprawdzić dalsze naczynia, które były z tego samego wytopu, lub były wykonane w tym samym tygodniu.

§ 12. Jeżeli stare naczynie powinno być naprawione lub załatane, należy to wykonać dobrą cyną.

O CZELADNIKACH

§ 13. Jeśli przywędruje czeladnik, to dwaj najstarsi czeladnicy powinni iść i czekać na niego przed pracą i wkrótce powinien pracować dla mistrza, który mu zapewnił pracę, tak długo jak obydwóm będzie to odpowiadało; potem mogą go wszyscy czeladnicy cechu serdecznie ugościć w następny wolny dzień, ale nie w dzień roboczy.

§ 14. Żaden czeladnik nie powinien wydawać uczy droższej niż za dwa grosze, [na którą — K.S.] powinni iść tylko dwaj najstarsi czeladnicy i nie na dłużej niż jedną godzinę, a potem pod karą wrócić do mistrza.

§ 15. Czelaadnik, który bierze zwolnienie, powinien w tym czasie wywędrować.

§ 16. Jeżeli czeladnik poróżnił się ze swoim mistrzem i zwolnił się i chciał wywędrować i pożegnano go już, a on pogodził się ze swoim mistrzem, może tenże czeladnik pracować nadal dla swego mistrza, a czeladnikom cechu powinien dać tygodniowy zarobek.

§ 17. Jeżeli mistrz daje czeladnikowi zwolnienie, a czeladnik pragnie pracować u innego mistrza, to powinien tenże mistrz zapytać, czy odszedł on od poprzedniego mistrza w zgodzie czy w niezgodzie.

§ 18. Jeżeli któryś czeladnik świętuje w poniedziałek lub w inny dzień roboczy bez zgody swojego mistrza, powinien być ukarany i dać pieniądze na wosk.

§ 19. Jeżeli są trzy dni robocze w tygodniu, to powinno się dać czeladnikom połowę zarobku tygodniowego, jeżeli będą pilnie pracować.

§ 20. Czelaadnik który namawia innego do wędrowki, powinien być ukarany na wosk⁴⁷, a czeladnik który dał się namówić może dać cały zarobek tygodniowy czeladnikom i może pozostać i pracować dla poprzedniego mistrza.

§ 21. Czelaadnicy nie powinni karać się wzajemnie bez woli mistrza wyżej, niż około 2 groszy.

§ 22. Mistrz, który chce przyjąć ucznia do rzemiosła, powinien uczyć go najmniej cztery lata, a chłopiec powinien dać 6 groszy do cechu na wosk.

§ 23. Uczeń, który ucieknie przed czasem od swojego mistrza, a potem pragnie uczyć się dalej, musi odpracować czas, w którym był nieobecny.

§ 24. Żaden mistrz według dawnego zwyczaju nie powinien brać udziału w dwóch jarmarkach w jednym dniu.

§ 25. Młody mistrz jest zobowiązany doglądać świec przy całunieniu tak długo, aż przybędzie inny młodszy mistrz; jeśli będzie to wdowa, to powinna pozostać przy palących się świecach i uważać na całun, aż przybędzie inny mistrz. Gdyby obydwójce odeszli, to cech winien zabezpieczyć doglądanie, aż przybędzie inny młody mistrz⁴⁸.

§ 26. Żaden mistrz, pod karą, nie może innego rugować na jarmarku, ani też odpychać od przejścia.

⁴⁷ W oryginale: „[...] der sol geschtrofft werden wmbc wachs [...]. W sprawie kar przeznaczonych na zakup wosku patrz przypis 31.

⁴⁸ Tekst nie jest jasny. Paragraf 10 dotyczy obowiązku czuwania przy świecach i katafalku w określone dni np. w tzw. suche dni w kaplicy lub w kościele cechowym. Paragraf ten jest odpowiednikiem paragrafu 4 statutu z 1412 r. Patrz przypis 32.

§ 27. Mistrzowie konwisarze na Kazimierzu, Stradomiu lub Kleparzu powinni wszystkie swoje wyroby, czy to toczone, czy wykuwane wykonywać w taki sposób, jak się to robi tutaj w Krakowie; tych którzy nie będą chcieli tak robić, lecz będą chcieli wykonywać swoje wyroby gorzej, powinni nasi mistrzowie konwisarze unikać z daleka, a ich uczniów nie uznawać.

O LUDWISARZACH

§ 28. Kto chce być mistrzem wśród ludwisarzy winien udowodnić swoje umiejętności w miejscu, gdzie każą mu najstarsi mistrzowie. Majstersztyki powinny być takie: ciężarek czterofuntowy ozdobny i dwufuntowa składana waga; dalej para żelaznych ostróg pokrytych mosiądzem i taka sama jedna para strzemion.

§ 29. To, co jest wykonywane z mosiądzu lub może być z niego zrobione, nie wyłączając niczego, powinni robić bez ograniczeń ludwisarze, a konwisarze nie powinni do tego sięgać. Synowie mistrzów, którzy urodzą się tu w Krakowie, powinni być według dawnego zwyczaju zwolnieni z próby umiejętności.

§ 30. Ludwisarz, który bierze córkę mistrza za żonę powinien być zwolniony z dwóch umiejętności.

§ 31. Gdyby ktoś gdzieś odkrył, że wyrób ludwisarski był na sprzedaż poza jarmarkiem, to ludwisarze mogą go zabrać z tego miejsca, gdzie go znaleźli⁴⁹.

§ 32. Żaden mistrz nie powinien mieć więcej niż dwóch czeladników i dwóch uczniów; w przypadku, gdyby przybył dobry czeladnik i nie miałby pracy, może go mistrz zatrzymać z powodu kosztów⁵⁰ przez pewien czas, aż jakiś mistrz będzie potrzebował czeladnika.

§ 33. Żaden czeladnik nie powinien na drugiego nakładać kar pieniężnych bez zgody mistrza.

§ 34. Żaden czeladnik nie powinien świętować w dzień roboczy bez zgody swego mistrza; gdyby któryś uczynił to zuchwale, na przekór mistrzowi, winien stracić swój zarobek tygodniowy.

§ 35. Gdyby przywędrował jakiś czeladnik, nie powinni czeladnicy iść wcześniej do gospody, aż zadzwonią na nieszpory.

§ 36. Jeżeli czeladnik pracował u swego mistrza 14 dni [...] to powinien tenże czeladnik przyrzec mistrzowi, że będzie pracował 1 kwartał, gdy pogodzi się z mistrzem.

§ 37. Czelaadnik, który chce się zwolnić i wywędrować i któremu mistrz daje zwolenienie, powinien kazać zrobić pożegnanie w niedzielę, a nie w dzień roboczy, aby inni nie opuszczali swojej pracy u mistrza.

§ 38. Czelaadnicy odprowadzający tego, który wywędruje, nie powinni być dłużej nieobecni, niż jedną godzinę i powinni powrócić znowu do pracy u swego mistrza.

§ 39. Jeżeli czeladnik odchodzi od swego mistrza i chce pracować u innego, to nie powinien go przyjąć żaden mistrz dopóki nie dowie się, jak on rozstał się ze swoim poprzednim mistrzem.

§ 40. Ponieważ przed wielu laty w naszym mieście nie było wiedłu ludwisarzy, konwisarze robili wszystkie wyroby z mosiądzu, miedzi i spiżu dzwonowego, jak również z cyny; a ponieważ teraz jest ludwisarzy wystarczająca ilość, aby jedni przy drugich mogli się wyżywić, więc konwisarze i ludwisarze doszli do porozumienia i poprosili nas, rajców miejskich, abyśmy po wsze czasy potwierdzili, że konwisarze powinni dalej wykonywać jedną pracę z mosiądzu, jakkolwiek by nie była, mała czy duża, nic nie wyłączając i ujmując, natomiast ludwisarze powinni

⁴⁹ Rzemieślnik oficjalnie mógł sprzedawać swoje wyroby tylko w warsztacie, czy we własnym kramie lub na jarmarku. Przywożone wyroby rzemieślnicze mogły być sprzedawane w kramach prowadzonych przez kramarzy. Handel wyrobami rzemieślniczymi w innych miejscach nie był dozwolony.

⁵⁰ W oryginale: „[...] so mochte eyn meister denselbigen offhalden wmbte czerunge wille eyn zeit”. Chodzi o zapewnienie nowemu czeladnikowi warunków umożliwiających mu ponoszenie kosztów utrzymania.

wykonywać wszystkie prace z mosiądzu, które się im przynależą, ale gdy chodzi o miedź lub spiż dzwonowy, to powinny oba rzemiosła konwisarzy i ludwisarzy pracować tak jedno, jak i drugie.

Statut z 1512 r. w porównaniu z poprzednim jest bardziej dojrzały, odzwierciedla rozwój rzemiosła oraz narastanie sprzeczności wewnętrznych w cechu pomiędzy konwisarzami i ludwisarzami oraz pomiędzy mistrzami i czeladnikami. Już z pierwszego zdania statutu wynika, że główną przyczyną jego opracowania były właśnie wewnątrz cechu.

W tekście statutu wyróżnić można następujące części:

- Wstęp, w którym określono przyczyny dla których Rada Miejska postanowiła nadać cechowi nowy statut;
- część dotyczącą mistrzów konwisarzy (§ 1—8) obejmującą wymagania dotyczące udowodnienia umiejętności zawodu, a także strony obyczajowej;
- część dotyczącą jakości wyrobów konwisarskich (§ 9—12);
- część dotyczącą czeladników konwisarskich (§ 13—27) zaopatrzoną w oddzielny podtytuł w języku łacińskim i niemieckim *De socijs, von yren gesellen*. Część ta obejmuje przepisy dotyczące zawierania umów o pracę, dyscypliny pracy, zapłaty za pracę, a także spraw obyczajowych. Pomimo wymienionego tytułu paragrafy 22 i 23 dotyczą stosunku mistrza do ucznia, paragrafy 24, 25, 26 dotyczą mistrzów, a paragrafy 27 jakości wyrobów. Obserwuje się więc niekonsekwencje w zredagowaniu tekstu;
- część dotyczącą ludwisarzy zaopatrzoną także w oddzielny podtytuł *De cuprifusoribus, von rottgissernn*. Przepisy zawarte w tej części dotyczą tak mistrzów (§28—32), jak i czeladników (§ 33—39). Podobnie jak w częściach poprzednich, także i tutaj przepisy dotyczą udowodnienia umiejętności zawodu, strony obyczajowej, zawiernia umów o pracę, dyscypliny pracy, zapłaty i kar;
- ostatni paragraf (§ 40) określa kompetencje zawodowe konwisarzy i ludwisarzy. Tego zagadnienia dotyczy także część tekstu paragrafu 29.

Część statutu dotycząca konwisarzy jest pełniejsza i opracowana bardziej szczegółowo. W części dotyczącej ludwisarzy brak jest przepisów zabezpieczających prawa wdów po mistrzach, nie ma też przepisów określających stosunek mistrzów do uczeni i odwrotnie, czy też przepisów zabezpieczających jakość wyrobu. Należy jednak przypuszczać, że tego rodzaju przepisy, chociaż umieszczone w części dotyczącej konwisarzy, obowiązywały także ludwisarzy, jako że cech był jeden. Odnosi się wrażenie, że w cechu ludwisarze byli zdominowani przez konwisarzy i w związku z tym dla ludwisarzy sprawą życiową był rozdział zakresów kompetencji zawodowych, co znalazło wyraz w paragrafach 29 i 40. Paragraf 40 wyraźnie sprzyja konwisarzom, zezwalając im wykonywanie wyrobów z cyny, miedzi i spiżu oraz jednego wyrobu z mosiądzu, podczas gdy ludwisarze mogli wykonywać swoje wyroby z mosiądzu, mie-

dzi i spiżu. Z tekstu wynika jednak, że rozdział zakresu działania pozostał nadal nieostry. Można przypuszczać, że wymienione na wstępie właśnie i nieporozumienia wynikały w znacznym stopniu na tle podziału kompetencji zawodowych.

O rozwoju rzemiosła w okresie między latami ustanowienia statutów i o rozwoju stosunków wewnątrz cechu można wnioskować z porównania odpowiadających sobie paragrafów rozpatrywanych statutów. Zwraca uwagę znaczne zwiększenie wymagań dotyczących dowodów umiejętności rzemieślniczych. Porównanie majstersztyków podano w tabelicy 2. Przypuszczalnie zaostrzenie tych wymagań wynikało nie tylko

Tablica 2

Sprawdziany umiejętności rzemieślniczych kandydatów na mistrzów

Specjalność zawodowa	Majstersztyki	
	wg statutu z 1412 r.	wg statutu z 1512 r.
Ludwisarze	waga, odważnik, para ostróg	ozdobny odważnik 4 funtowy, 2 funto- wa składana waga, para żelaznych mo- siądzowanych pstróg i Para żelaznych mosiądzowanych strzemion.
konwisarze	forma i dzban	dzban 3 kwartowy lub większy wraz z formą, toczona misa 5 funtowa lub większa wraz z formą, 2 wykuwane do- wolną metodą miski 5 lub 6 funtowe wraz z formą, 2 wykuwane dowolną metodą czterokątne tace (scheiben) wraz z formą.
mosiężnicy	wykuwany dzban mosiężny	—
miedziennicy	wykuwana miednica lub kocioł	—

z postępu technicznego, lecz także, a może przede wszystkim, z nadmiaru kandydatów do zawodu i z obawy przed konkurencją. Szczególnie znacznie wzrosły wymagania w stosunku do kandydatów na mistrzów w zawodzie konwisarskim. Nastąpił zanik specjalności mosiężnika i miedziennika. Specjalności te przejęli ludwisarze i konwisarze. Zaostryły się także przepisy dotyczące dyscypliny pracy. Przepisy te, zawarte w statucie z 1512 r., są bardziej szczegółowe i surowsze. Można przypuszczać, że stan taki jest wynikiem znacznego zapotrzebowania na wyroby i obawą przed konkurencją, a także wystarczającą ilością siły roboczej.

Generalnie biorąc, statut z 1512 r. jest zredagowany z myślą o zabezpieczeniu praw mistrzów. Dlatego też obowiązki czeladników, z którymi widać się liczone, jako z określoną siłą społeczną w cechu, sprecyzowano rygorystycznie, natomiast obowiązki mistrzów są potraktowane łagodnie, a przepisy w tym zakresie zredagowano w sposób dla nich korzystny. Przykładem mogą być przywileje synów i zięciów mistrzów podczas

egzaminu mistrzowskiego, których nie ma w statucie z 1412 r. Szczególnie charakterystyczna jest ewolucja przepisu dotyczącego opłaty od kandydata na ucznia. W statucie z 1412 r. przepis zawarty w paragrafie 15 zobowiązywał mistrza, który przyjmował ubogiego ucznia, do zapłacenia za niego 6 groszy, ażeby ciężar ten nie spoczywał na uczniu, ani na jego krewnych. Tylko w przypadku gdy rodzina ucznia była w stanie przekazać tę opłatę, mistrz był zwolniony od tego obowiązku. W statucie z 1512 r. przepis zawarty w paragrafie 20 zobowiązuje do opłaty 6 groszy nie mistrza, lecz ucznia. Poza tym w paragrafie tym stwierdza się, że nauka nie może trwać krócej niż cztery lata. W interesie mistrza, który dysponował w pełni osobą ucznia, nie płacąc mu żadnego wynagrodzenia poza zabezpieczeniem mieszkania, wyżywienia i ubrania, było, aby nauka trwała możliwie długo. Inne przepisy statutu są zredagowane w tym samym duchu. Tylko tam, gdzie w grę wchodził interes drugiego mistrza, przepis jest zredagowany jednoznacznie (np. § 26).

Dodatnim skutkiem wydłużenia okresu nauki i zwiększenia wymagań w stosunku do kandydata na mistrza był rozwój kunsztu rzemieślniczego i polepszenie jakości wyrobów. Zagadnienie jakości, ujęte tak w statucie z 1412 r. jak też w statucie z 1512 r. zostało wyeksponowane w stosunku do wyrobów konwisarskich. Wyroby te podlegały kontroli jakości, tak co do próby stopu, jak też ciężaru. Spowodowane to było tym, że zawartość drogiej cyny w wyrobie w dużym stopniu decydowała o jego cenie, podobnie jak jest obecnie w przypadku wyrobów ze złota i srebra. Dbalność o jakość tworzywa wyrobów konwisarskich miała na celu zapobieganie nieuczciwemu wzbogacaniu się, nieuczciwej konkurencji oraz obniżaniu opinii o jakości wyrobów krakowskich, co miało znaczenie przy agresywnej konkurencji ośrodka wrocławskiego. Za próby obniżenia jakości wyrobów przewidywano dotkliwe sankcje, łącznie z wypędzeniem z miasta (statut z 1512 r., § 10). Sprawę konkurencji regulowały także przepisy zawarte w innych paragrafach statutów, takie jak zakazy sprzedaży przez członków cechu przedmiotów nie własnego wyrobu, zakupu surowca w ilości większej, aniżeli wynosi zdolność wytwórcza warsztatu, utrzymywanie dwóch punktów sprzedaży, uczestnictwo równocześnie w dwóch jarmarkach itp.

Na podstawie porównania tekstów statutów z 1412 r. i z 1512 r. można następująco scharakteryzować rozwój w tym okresie krakowskiego cechowego rzemiosła konwisarskiego i ludwisarskiego: Zwiększyła się liczba rzemieślników i kandydatów do zawodu oraz wzrosła produkcja, co spowodowało nasilenie konkurencji między warsztatami oraz zaostriżyło sprzeczności interesów obydwóch specjalności zawodowych na tle niejednoznacznego rozdziału kompetencji zawodowych. Taka sytuacja spowodowała potrzebę ograniczenia naboru kandydatów do zawodu oraz przyhamowania wzrostu liczby mistrzów, co jest równoznaczne z liczbą

warsztatów. Cel ten realizowano poprzez usankcjonowane przepisami statutu ograniczenie liczby uczniów i wydłużania czasu nauki, ograniczanie liczby czeladników w warsztacie, zwiększenie dyscypliny pracy w warsztatach, w przypadku czeladników nie pochodzących z rodzin mistrzów — ograniczenie możliwości zostania mistrzem przez znaczne zwiększenie wymagań egzaminacyjnych, zwiększenie wymagań co do jakości wyrobów i zaostrenie kontroli jakości oraz sankcji za złą jakość. W konsekwencji musiało to spowodować zwiększenie elitaryzmu warstwy mistrzów i zwiększenie ich przywilejów, a równocześnie musiało nastąpić zaostrenie sprzeczności społecznych wewnątrz cechu, przede wszystkim między mistrzami a czeladnikami. Rozwój ilościowy rzemiosła oraz postęp techniczny spowodował rozpad łącznego cechu paśników, konwisarzy, ludwisarzy, mosiężników i miedzienników na dwa oddzielne cechy: cech paśników i cech konwisarzy i ludwisarzy, a także zanik specjalności zawodowej wyodrębnionej mosiężnika i miedziennika.

Statuty jako akty prawne redagowane dla określonego celu nie zawierają informacji ściśle technicznych. Regulują natomiast warunki wytwarzania (warunki produkcji) i w tym zakresie są autentycznym i cennym źródłem do historii techniki.

Recenzent: Tadeusz M. Nowak

К. Сенковский

СТАТУСЫ КРАКОВСКОГО ЦЕХА ЛИТЕЙЩИКОВ 1412 И 1512 ГГ.

Первой, сохранившейся записью о краковских литейщиках является запись 1370 года, а с 1398 года сохранились списки цеховых старейшин объединенного цеха поясных дел мастеров (изготавливавших металлические пояса, входящие в состав рыцарских доспехов), литейщиков (и по олову, и по другим металлам) и латунных дел мастеров, а после отделения поясных дел мастеров — цеха литейщиков (1420 г.). Наиболее древний сохранившийся статус — это статус 1412 года. Следующий статус был присвоен цеху в 1512 году. В статье приводится полный перевод текстов статусов и списки старших цеховых мастеров на переломе XIV и XV веков и начала XVI века. На основе сравнения текстов статусов и специальностей старших цеховых мастеров был сформулирован тезис о развитии литейного ремесла и внутрицеховых отношениях этого периода.

K. Sękowski

THE STATUTES OF CRACOW GUILDS OF PEWTERERS AND BELL FOUNDERS OF 1412 AND 1512

The first extant note on a Cracow pewterer dates from 1370, but there are extant lists, dating from 1398, of elders in a joint guild of pewterers, bell founders, brassers and similar ones, then, after the separation of some of them in

1420, of pewterers and bell founders. The earliest extant statute of the latter guild dates from 1412. The next statute was granted to the guild in 1512. The article comprises complete translations of those two statutes, as well as lists of senior guild masters dating from the late 14th and early 15th centuries and from the early 16th century. By comparing the statutes and professional skill of the guild elders it has been possible to formulate statements on the evolution of the pewterers' craft and on the relationships within the respective guilds of that period.

Rys. 1. Pieczęcie cechu konwisarzy i ludwisarzy

Rys. 2. Tablica epitafijna Pawła Kostana, konwisarza i ławnika krakowskiego oraz jego żony Zuzanny de Radicibus, córki królewskiego aptekarza, ufundowana w 1594 r. Tablica znajduje się w krużgankach kościoła OO. Franciszkanów w Krakowie